

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
НАМАНГАН МУҲАНДИСЛИК-ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ

“ТЕХНОЛОГИЯ” ФАКУЛЬТЕТИ

“ЎЗБЕКИСТОН ТАРИХИ” КАФЕДРАСИ

“Юксак маънавият-енгилмас куч”

махсус курсидан

Р Е Ф Е Р А Т

Бажарди:

15-МТ-15 гуруҳ талабаси

И.Олимов

Қабул килди:

катта ўқитувчи Ғ.Сотволдиев

Наманган-2015

МАВЗУ: Маънавиятни шакллантирадиган асосий мезонлар

РЕЖА:

1. Маънавият тушунчаси ва унинг моҳияти.
2. Президентимиз И.А. Каримовнинг “Юксак маънавият – енгилмас куч” асарида маънавият масалаларига оид қарашлари.
3. Маънавият тушунчаси теварагидаги баҳс ва мунозаралар.

Президентимиз И.А.Каримовнинг “Маънавиятни шакллантирадиган асосий мезонлар” номли бўлимида бугунги кунда маънавиятимизга таъсир ўтказадиган барча омил ва мезонлар чуқур таҳлил қилиниб, ҳар қайси халқ ёки миллатнинг маънавиятини унинг тарихи, ўзига хос урф-одат ва анъаналари, ҳаётий қадриятларидан айри ҳолда тасаввур этиб бўлмаслигини алоҳида таъкидлайди ва маънавий мерос, маданий бойликлар, кўҳна тарихий ёдгорликлар бу борадаги энг муҳим омиллар сифатида кўрсатилади.

Китобда аждодларимиз тафаккури ва даҳоси билан яратилган энг қадимги тошёзув ва битиклар, халқ оғзаки ижоди намуналаридан тортиб, бугунги кунда кутубхоналаримиз хазинасида сақланаётган минг-минглаб кўлёмалар, уларда мужассамлашган тарих, адабиёт, санъат, сиёсат, ахлоқ, фалсафа, тиббиёт, математика, минералогия, кимё, астрономия, меъморлик, деҳқончилик ва бошқа соҳаларга оид қимматбаҳо асарлар бизнинг буюк маънавий бойлигимиз экани ғурур билан таъкидланади. Асарда бир муқаддас хазинанинг ўрни ва аҳамияти ҳақида батафсил фикр юритилади. Ундаги яхшиликка чорловчи тамойиларни ҳозирги замон учун ҳам беҳад ибратли сабоқ манбаи дея таърифлайди.

Асарда халқ оғзаки ижодининг ноёб дурдонаси бўлган «Алпомиш» достони қаҳрамонлик қўшиғи сифатида баҳоланади. Халқимизнинг қадимий ва шонли тарихи туганмас бир дoston бўлса, «Алпомиш» ана шу дostonнинг шоҳ байтидир, деб урғу беради муаллиф. Бу дoston бизга ватанпарварлик

фазилатларидан сабоқ беришини, маънавий тарбия учун улкан аҳамият касб этишини таъкидлайди.

Китобда халқимиз учун энг қадимий, миллий байрам - Наврӯз айёми ҳаёт абадийлиги, табиатнинг устувор қудрати ва чексиз саховатининг, кўп минг йиллик миллий қиёфамиз, олижаноб урф-одатларимизнинг бетакрор ифодаси деб таърифланади. Уни халқимизга мансуб одамийлик, меҳр-оқибат, мурувват, эзгулик ва яна бир инсонларга хос юксак хусусиятларни шакллантирувчи омил сифатида фахр билан тилга олинади.

Муаллиф асарда маънавиятнинг юксалиши билан узвий боғлиқ бўлган улкан мезон – муқаддас динимиз ҳақида ҳам алоҳида тўхталган. Ислом динини одамзотнинг юксак идеаллари, ҳақ ва ҳақиқат, инсоф ва адолат тўғрисидаги орзу-армонларини ўзида мужассам этган, уларни барқарор қоидалар шаклида мустаҳкамлаб келаётган ғоя ва қарашларнинг яхлит бир тизими тарзида юксак баҳолайди. Шу билан бирга, бугунги кунда ислом динига нисбатан бутун дунёда қизиқиш ва интилиш кучайиб, унинг хайрихоҳ ва тарафдорлари кўпайиб бораётганига эътибор қаратади. Шу маънода, асарда халқимиз маънавиятини юксалтириш, руҳий покланиш, яхшилик ва эзгуликка интилиб яшашда унинг таъсирини сақлаш мақсадида муқаддас ислом динимизни турли хил ғаразли хуружлардан, тухмат ва бўҳтонлардан ҳимоя қилиш, асраб-авайлаш, асл моҳиятини униб-ўсиб келаётган ёш авлодимизга тўғри тушунтириш, шу билан биргаликда яна ислом маданиятининг эзгу нималарини кенг тарғиб этиш вазифалари баён этилади.

Асарда буюк мутафаккир ва алломаларимизнинг ислом маданияти ривожига қўшган бетакрор ҳиссалари тўғрисида сўз юритилиб, энг аввало, ҳақли равишда мусулмон оламида «муҳаддислар султони» деб ном билан улкан шуҳрат қозонган Имом Бухорий тўғрисида, унинг «Ал-жомеъ ас-саҳиҳ» китобининг аҳамияти ҳақида юксак эҳтиром билан сўз юритилади. Шунингдек, Абу Исо Муҳаммад ибн Исо Термизий, Имом Мотуридий каби улуғ зотларнинг улкан ақл-заковати ва матонати ҳақида ҳам батафсил маълумотлар келтирилади.

Китобда бутун ислом оламида маълум ва машхур бўлган Бурхониддин Марғиновий, Абдулхолик Гиждувоний ва Баҳоуддин Нақшбанд каби улуғ аллома зотларнинг муборак нималари ҳақида юксак эҳтиром билан фикр юритилган

Асарда Ўзбекистон замида етишиб чиққан комусий олимларимизнинг бемисл илмий-ижодий кашфиётлари ҳақида, хусусан, Муҳаммад Мусо Хоразмий фаолиятининг умуминсоний тараққиёт ривожига улкан таъсири, Аҳмад Фарғонийнинг «Астрономия асослари ҳақида китоб»ининг илмий аҳамияти, Абу Райҳон Берунийнинг илмий жасорати, Ибн Синонинг буюк асарлари, Маҳмуд Замахшарийнинг оламшумул шухрати тўғрисида ҳам ғурур билан сўзланади. Унда буюк боболаримизнинг маънавий олами хусусида фикр юритилиб, Соҳибқирон Амир Темур ҳақида алоҳида тўхталлади, унинг ақл-идрок, адолат ва юксак маънавият билан йўғрилган фаолияти ибрат тариқасида келтирилади, ва яна бир алломанинг ишларини буюк маънавий жасорат тимсоли сифатида эътироф этилади.

Асарда ўзбек халқи маънавий дунёсининг шаклланишига ғоят кучли ва самарали таъсир кўрсатган улуғ зотлардан бири – Алишер Навоий ҳақида фахр билан сўз юритилиб. халқимизнинг онги ва тафаккури, бадиий маданияти тарихида бутун бир даврни ташкил этган бу улуғ зотни И.А.Каримов авлиёларнинг авлиёси, мутафаккирларнинг мутафаккири, шоирларнинг султони деб таърифлайди.

Китобда чоризм мустамлакаси даврида маърифат ғоясини баланд кўтариб чиққан жаҳид маърифатпарварлари – Маҳмудхўжа Бехбудий, Мунаввар қори, Абдулла Авлоний, Исҳоқхон Ибрат, Абдурауф Фитрат, Абдулла Қодирий, Абдулҳамид Чўлпон, Усмон Носир каби юзлаб фидойи инсонларнинг фаолияти ҳаққоний тарзда очиб берилган. Яқин даврда яшаб ижод қилган Қори Ниёзий ва Тошмуҳаммад Саримсоқов, Ҳабиб Абдуллаев ва Саъди Сироҷиддинов, Обид Содиқов ва Собир Юнусов, Яхё Ғуломов ва Бўрибой Аҳмедов, Ойбек ва Ғафур Ғулом, Абдулла Қаҳҳор ва Зулфия, Саид Аҳмад ва Озод Шарафиддинов, Лутфихоним Саримсоқова ва Ҳалима

Носирова, Олим Хўжаев, Раззоқ Ҳамроев ва бошқа кўплаб номлари дунёга танилган машхур илм-фан, адабиёт ва маданият арбоблари фаолияти ва ҳаёти хурмат билан эсга олинади.

Асарда миллатимиз маънавиятини шакллантириш ва юксалтиришда бир жамоанинг ўрни ва таъсири беқиёс экани таъкидланиб, у инсон дунёқарашини белгилайдиган маънавий мезон ва қарашлар - яхшилик ва эзгулик, олижаноблик ва меҳр-оқибат, ор-номус ва андиша каби муқаддас тушунчаларнинг пойдевори шаклландиган бир макон деб баҳоланади.

Асарда маънавий ҳаётимизни юксалтиришда маҳалланинг роли ва таъсири катта экани қайд этилиб, юртимиздаги маънавий иқлим ва вазиятнинг ўзига хос кўзгуси бўлган маҳаллаларга маънавий-маърифий оламимизни юксалтиришда янада кўпроқ имконият бериш зарурлиги қайд этилади. Шунингдек, маънавиятни шакллантиришга бевосита таъсир қиладиган муҳим ҳаётий омил – таълим-тарбия тизимига алоҳида эътибор қаратилиб, Кадрлар тайёрлаш миллий дастурини ишлаб чиқиш билан боғлиқ жараён таҳлил қилинади. Муаллиф узоқ йиллар мобайнида бу соҳада талай муаммолар йиғилиб қолганини, ўзи шахсан ушбу дастур лойиҳаси устида саккиз ой мобайнида ишлаш жараёнида бунга амин бўлганини таъкидлайди. Шунинг учун ҳам бу ўта оғир ва масъулиятли, аммо ҳал қилишни асло пайсалга солиб бўлмайдиган ишни қадам-бақадам, ва яна бир тизим билан бажариш учун астойдил иш олиб борилганлигини таъкидлайди.

Шу кунгача миллат маънавиятини шакллантирадиган асосий мезонлар бирор китобда аниқ белгилаб берилмаган эди. Айни шу вазифа Ислом Каримовнинг “Юксак маънавият – енгилмас куч” асарида биринчи марта аниқ ва мукаммал асослаб берилди.

Маънавият ҳодисаси асосан икки кўринишда намоён бўлади: шахс маънавияти ва миллат маънавияти. Агарчи, тарихан ва назарий жиҳатдан миллат маънавияти, том маънода олганда, ушбу миллатга қайсидир бир тарзда алоқадор ҳисобланувчи ўтмиш, бугун ва келажакдаги барча шахслар

маънавиятининг мажмуидан иборат бўлса-да, воқеликда ҳар бир шахс маънавияти миллат маънавиятидан озиқланади, унинг асосида камол топади.

Юртбошимиз асарида ислом маърифатининг узвий қисми бўлмиш тасаввуф ирфонининг буюк намояндалари Абдуҳолиқ Ғиждувоний ва Баҳоуддин Нақшбандларнинг муборак сиймоларига чуқур эҳтиром изҳор қилиниб, уларнинг миллатимиз маънавиятини шакллантиришдаги умрбоқий ҳиссалари тилга олинади. Агар биз бу эътирофларни И.Каримовнинг яна Аҳмад Яссавий, “шайхи валитарош” деб ном таратган Нажмиддин Кубро каби буюк маънавият пирлари ҳақида турли сабаблар билан билдирган мулоҳазалари билан қиёслайдиган бўлсак, умуман Президентимизнинг тасаввуф таълимотига нисбатан бўлган улкан эътиборлари аниқ-равшан бўлади. Нафақат миллий маънавиятимиз такомилида, балки умумбашарий миқёсда маънавий қадриятлар устиворлигини таъминлашда тасаввуф ирфонининг тарихий хизмати аллақачон ўз исботини топган. Асарда буюк муршидлар ишлаб чиққан ирфоний такомилнинг 4 босқичи шахс маънавиятини шакиллантиришда улкан ҳисса қўшганлиги таъкидланади. Тўрт босқичнинг 3 таси: шариат, тариқат, маърифатдир.

Асарда агар Форобий, Бируний, Ибн Сино, Юсуф Хос Ҳожиб сингари ислом маърифатчилиги намояндаларининг ёш авлод тарбиясига оид қарашларида ақлга, билимга таяниш устунлик қилган бўлса, тасаввуф таълимоти кўнгилни поклаш, илм ва амал уйғунлиги, умумбашарий меҳр, ҳар ишда ният холислиги масалаларига эътибор қаратганлиги ёзилади. Ғаззолийдан бошлаб “инсон вужудида кўнгил ва ақлга мансаб бериб қараш етакчи ўринга ўта бошлади ва Алишер Навоий ижодида бу тамойил ўзининг мукамал ифодасини топди, деб таъкидлайди, муаллиф.

Китобда халқимизнинг ўтмишда ислом илмлари ривожига қўшган улкан ҳиссаларини жаҳон тан олган улуғ алломалари: Имом Бухорий, Имом Термизий, Имом Мотуридий, Бурҳониддин Марғиноний, буюк тасаввуф пирлари Абдуҳолиқ Ғиждувоний ва Баҳоуддин Нақшбанд каби табаррук сиймоларнинг миллатимиз маънавий такомилига қўшган хизматлари билан

бир қаторда, математика ва астрономия сингари аниқ фанлар; медицина, фармакология, минералогия каби табиий фанлар; логика, филология ва жамиятшунослик фанлари соҳаларида жаҳон илми ривожига баракали таъсир кўрсатган қомусий алломалар Муҳаммад ибн Мусо Хоразмий, Аҳмад Фарғоний, Абу Райҳон Беруний, Ибн Сино, Маҳмуд Замаҳшарий, Мирзо Улуғбек каби мўътабар зотларнинг ҳар бири хусусида алоҳида тўхталиб, уларнинг нафақат миллий маънавиятимиз, балки башарият маънавий тақомилига кўрсатган таъсирларини бирма-бир қайд этиб ўтилиши бу соҳа олимлари учун муҳим назарий бир йўналишдаги намуна сифатида қабул қилишга арзийди, деб таъкидланади.

Президент китобида *“тенгсиз азму шижоат, мардлик ва донишмандлик рамзи бўлган”* Соҳибқирон Амир Темурнинг мумтоз сиймоси, унинг набираси олим ва ҳукмдор Мирзо Улуғбекнинг илмий жасорати чуқур эҳтиром билан ёдга олинади. китоб Муаллиф ўз ҳиссиётларини шундай баён қилади: *“Шахсан мен “Темир тузуклари”ни ҳар гал ўқир эканман, худдики ўзимга қандайдир руҳий куч-қувват топгандек бўламан...”*

Маълумки, ўз вақтида 1991 йил Алишер Навоий йили деб эълон қилинган ва ўша йил тўкин кузнинг биринчи ойида ўзбек миллий маънавиятининг қуёшига бағишланадиган асосий тантана ва тадбирларни ўтказиш белгиланган эди. Оллоҳнинг иноятини қаранг-ки, худди ушбу тантаналар бошланиши олдидан мамлакатимиз сиёсий мустақилликни қўлга киритди ва сентябрнинг биринчи куни Мустақиллик байрамига айланди. Президентимиз бир ном билан атаган Мир Алишер Навоийнинг қутлуғ тўйи, шундай қилиб, *Ўзбекистонимиз ҳаётига алоҳида файз, тароват бахш этди, юртимиз, элимиз тарихида қутлуғ келди, унутилмас сана бўлиб қолди.*

Президентимиз Алишер Навоий сиймоси ва бадиий-маънавий меросига чексиз эҳтиром билдириб: *“Ўзбек халқи маънавий дунёсининг шаклланишига зоят кучли ва самарали таъсир кўрсатган улуг зотлардан яна бири – бу Алишер Навоий бобомиздир... Алишер Навоий халқимизнинг онги ва тафаккури, бадиий маданияти тарихида бутун бир даврни ташкил*

этадиган буюк шахс, миллий адабиётимизнинг тенгсиз намояндаси, миллатимизнинг гурури, шаъну шарафини дунёга тараннум қилган ўлмас сўз санъаткоридир, деб ёзади. Муаллиф буюк аждодимизнинг бебаҳо меросидан “халқимизни, айниқса, ёшларимизни қанчалик кўп баҳраманд этсак, миллий маънавиятимизни юксалтиришда, жамиятимизда эзгу инсоний фазилатларни камол топтиришда шунчалик қудратли маърифий қурулга эга бўламиз” деб қатъий ишонч билдиради.

Асарда XX аср бошларида эл-юрт манфаати учун жонларини тиккан маърифатпарварларимиз Маҳмудхўжа Бехбудий, Мунавварқори, Абдулла Авлоний, Исҳоқхон Ибрат, Абдуррауф Фитрат, Абдулла Қодирий, Абдулҳамид Чўлпон, Усмон Носир каби юзлаб фидоий инсонларнинг маънавий жасоратлари, улардан кейин халқ орасида ном қозонган Қори Ниёзий, Тошмуҳаммад Саримсоқов, Ҳабиб Абдуллаев, Саъди Сирождидинов, Обид Содиков, Яхё Гуломов, Озод Шарафиддинов каби илм-фан арбоблари, Ойбек, Ғафур Ғулом, Абдулла Қаҳҳор, Зулфия, Саид Аҳмад сингари шоир ва адиблар, Лутфихоним Саримсоқова, Ҳалима Носирова, Олим Хўжаев, Раззоқ Ҳамроев ва бошқа атоқли санъаткорларнинг хизматлари қандай асосда эслаб ўтилади?

Шу тариқа ёш авлод маънавиятини шакллантирадиган асосий мезонлар, ёки маънавий ҳаёт мезонлари деганда нимани тушуниш кераклиги ҳақида асарида аниқ кўрсатмалар берилган. “Мезон” *тарозу* дегани, яъни аниқ ўлчов, меёр, Европа терминологиясида “критерий”. Биз ёшларнинг маънавий тарбиясида нималарга таянишимиз керак, ёшларга кимларни ибрат қилиб кўрсатишимиз лозим бўлади, қайси ўлчов, қандай меёрларни асос қилиб олишимиз лозимлиги асарда аниқ кўрсатиб берилган. Булар – улуғ аждодларимиз яратган улкан ва қутлуғ маънавий (илмий, бадий, фалсафий) мерос, уларнинг ибратли ҳаётлари, муқаддас динимиз, қадриятларимизда ифодаланган буюк ва боқий ҳақиқатлар, билан яна нималардир?

Президент ўз китобида бу ҳақиқатлар, ва туйғуларни ёш авлод онгига сингдиришнинг уч табаррук маконига – оила, маҳалла, ва таълим-тарбия

тизимига алоҳида эътибор қаратади. Агар шу уч маконда маънавий муҳит кўнгилдагидек бўлса, ҳамма иш кўнгилдагидек бўлади, агар улар таназзулга қараб кетса, бутун жамият ҳалокатга юз тутаетди. Афсуски, муайян сабабларга кўра бугунги кунда ҳар уч маконда ҳам муаммолар анча-мунча йиғилиб қолган, деб таъкидлайди. Китобда оила маънавий муҳитига алоҳида эътибор ажратилган. Баъзи ота-оналарнинг ўсиб келатган ёш фарзандларининг қизиқиш ва интилишларига, уларнинг “онгу тафаккурида ҳар куни бир ўзгариш юз бериб, кўзида янги-янги саволлар пайдо бўлаётганига” жиддий аҳамият бермаслиги, боз устига баъзи ота-оналар бола олдида ўзини тутишни билмай, ахлоқ-одоб бобида фарзандларига ўрнак бўлиш ўрнига аҳли оиласига қўпол муомала билан фарзандлари руҳига салбий таъсир кўрсатиши, ҳатто баъзи оилаларда боланинг маънавий оламида оғир асоратлар қолдириши мумкин бўлган ўзгалар бахтини кўролмаслик, фиску фасод, иғво муҳити ҳам мавжудлиги таассуф билан қайд этилади ва унда *“Биз ўз фарзандларимизнинг бахту саодатини, иқбол ва камолини кўришни истар эканмиз, нафақат оиладаги, балки маҳалла-қуйдаги одамларнинг хатти-ҳаракати ҳам боланинг шаклланиб келатган соф қалби ва онгига қандай таъсир кўрсатиши ҳақида доимо ўйлашимиз, бу масалада зиммамизда қандай улкан масъулият борлигини унутмаслигимиз зарур,”* деб хулоса қилинади. Муаллиф ҳар қайси хонадондаги маънавий иқлимни яхшилаш ҳақида бош қотирар экан, яна бадий сўз қудратига мурожаат қилишни маслаҳат беради ва бир мумтоз адибимизнинг бир асарига тасвирланган ўзбек оилаларига хос одоб ва ахлоқ намуналарини ибрат қилиб кўрсатади.

Маҳалла – инсонни жамият билан уйғунлаштирадиган ҳамда шу руҳда тарбияладиган энг катта саҳоватли гўша ва беқиёс Ватан. Муаллиф халқимизнинг “Маҳалла – ҳам ота, ҳам она” деган ҳикматли иборасини келтириб, бу сўзларни миллатимиз учун “ҳаётий ҳақиқатнинг ифодаси” деб таърифлайди ва маҳалла - тарбия мактаби сифатидаги вазифасига алоҳида урғу беради.

Китобда мустақиллик даврида оила маънавий муҳитини яхшилаш, азалий қадриятимиз бўлган маҳалланинг ижтимоий мақомини кўтариш, таълим-тарбия соҳасида ўтказилаётган туб ислохотлар ҳақида эслаб ўтиш билан бир қаторда бу соҳаларнинг бугунги долзарб муамолари ҳақида батафсил мулоҳазалар билдирилади. “Шуни унутмаслик керакки, -деб ёзади Президент, - келажагимиз пойдевори билим даргоҳларида яратилади.” Шундай экан, “бу соҳада юзаки, расмий ёндошувларга, пухта ўйланмаган ишларга мутлақо йўл қўйиб бўлмайди.”

Асарда кўрсатилишича, таълим-тарбия инсон камолоти ва миллат раванқининг асосий шарти ва гаровидир.

Таълим–тарбиянинг асосий мақсади ва вазифаси комил инсон тарбиясидир. Аммо яқин ўтмишда бизда болага табиий ва аниқ фанлар бўйича билим бериш асосий мақсадга айланиб, боланинг маънавий тарбияси ўз ҳолига ташлаб қўйилган, кўпинча фақат сиёсий-ташкилий тадбирбозликка айланиб кетган эди. Давлатимиз ва ҳукуматимизнинг “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”, “Мактаб таълимини ривожлантириш умуммиллий дастури” ва бошқа таълим жараёни мазмунини тубдан такомиллаштиришга хизмат қилувчи ислохотлари туфайли бу соҳага янгича эътибор қаратилди. Аммо ҳануз бу соҳада ҳал қилиниши лозим бўлган муаммолар бирнеча эканлиги китобда батафсил баён этилган.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. И. А. Каримов. “Юксак маънавият–енгилмас куч” -Т., Маънавият, 2008 й.
2. С. Отамуратов ва бошқалар “Ўзбекистонда маънавий –руҳий тикланиш “ - Т., Янги авлод, 2003 й.
3. М. Имомназаров . М. Эшмухаммедова “Миллий маънавиятимиз асослари” -Т., 2001 й.
4. Э. Умаров ва бошқалар “Маънавият асослари” -Т., Шарқ, 2005 й.
5. Ж. Раматов . “Маънавият асослари” -Т., 2005 й.